Norvegijos patirtis medinio paveldo apsaugos ir panaudojimo srityje; paveldo pridėtinės vertės aspektai[1]

Martynas Užpelkis

VšĮ „KULTUR“ direktorius

Pranešimas yra vienas iš autoriaus stažuotės Norvegijos kultūros paveldo tyrimų institute (Norsk institutt for kulturminneforskning – NIKU[2]) rezultatų. Stažuotę rėmė Šiaurės ministrų taryba. Pranešimas parengtas, bendradarbiaujant su NIKU ir konsultacine įmone ECON analysis.

Miškais turtingoje Norvegijoje nuo seno medis naudojamas namų ir laivų statybai, darbo įrankių bei namų apyvokos daiktų gamybai, meninių formų drožybai. Iki mūsų dienų išlikęs Norvegijos medinis paveldas stebina savo gausa, įvairove, menine išraiška ir vitališkumu. Išliko ne tik materialūs medinio paveldo paminklai, neretai siekiantys XI amžių. Išsaugotos ir toliau puoselėjamos per šimtmečius susiformavusios turtingos statybos iš medžio, dailidystės, medžio drožybos, dervos gamybos bei jos naudojimo medinių pastatų impregnavimui tradicijos. Norvegijos architektūros paveldas didžiąja dalimi yra medinis.

Drožinėtos Gol medinės bažnyčios durys

[1] Pranešimas, perskaitytas mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Lietuvos medinis paveldas“ Rumšiškėse 2006 m. balandžio 27-28 d., publikuotas konferencijos leidinyje – Mokslinė-praktinė konferencija „Lietuvos medinis paveldas“. V., 2006, p. 153-164. Autoriaus nuotraukos.

[2] NIKU – pagrindinis Norvegijos kultūros paveldo apsaugos ir vadybos kompetencijos centras. NIKU įkurta 2003m. Šiuo metu organizacijoje dirba apie 70 darbuotojų - archeologijos, statybos technologijų ir architektūros, etnologijos, osteoarcheologijos, geografinių informacinių sistemų, paveldosaugos, restauravimo ir meno istorijos specialistų. Suformuotos penkios darbo grupės: archeologinių tyrimų, meno ir žmogaus dirbinių, pastatų ir vietovių, aplinkosauginės stebėsenos bei erdvinio planavimo. Per metus NIKU dalyvauja apie 500 projektų, išleidžia apie 50 leidininių. 2004 m. NIKU apyvarta buvo 53,4 milijonai NOK, iš kurių 29 proc. – valstybės užsakymai.

Į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą, kuriame yra 6 Norvegijos vietovės, įtraukti net trys medinio paveldo paminklai – medinė Urnes bažnyčia, statyta 1130 m., Bergeno senamiesčio dalis Brygenas[3], siekiantis XIIIa., ir Centrinės Norvegijos kalnakasių miestas Røros su mediniais XVIII-XIX a. pastatais[4]. Prie reikšmingiausių Norvegijos medinės architektūros paminklų taip pat priskiriamos dar 27 viduramžių medinės bažnyčios (*stavkirke*)[5].

Gol medinė bažnyčia muziejuje po atviru dangumi Osle

Bergeno miesto dalis Brygenas

Røros

Toks turtingas medinis paveldas išliko iki mūsų dienų todėl, kad jau XIX a. viduryje buvo susirūpinta jo apsauga. Norvegijos senųjų paminklų išsaugojimo draugiją (*Fortidsmineforeningen*) 1844 m. įkūrė norvegų dailininkai, kurie keliaudami po kraštą „atrado“ Norvegijos kultūros paveldą. *Fortidsmineforeningen* – seniausia pilietinė paminklosaugos organizacija Europoje!

[3] Ne kartą degęs, šiandien Brygenas – tai 61 saugomi mediniai pastatai, išsidėstę 13.000 m² teritorijoje. Išlikę namai restauruoti apie 1962 m. Ansamblio išsaugojimu, priežiūra ir panaudojimu rūpinasi Brygeno fondas, valdantis 35 pastatus, iš kurių 21 – pilnai restauruotas ir atsargiai pritaikytas naujai paskirčiai.

[4] Pro Norvegiją taip pat praeina Struvės geodezinis lankas, 2005 m. įtrauktas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą kelių šalių iniciatyva.

[5] Kadaise Norvegijoje tokių bažnyčių buvo nuo 1000 iki 2000. Spėjama, kad tokio tipo bažnyčios galėjo stovėti ir kituose Europos kraštuose, tačiau tik Norvegijoje išliko iki mūsų dienų.

Siekdama išgelbėti senuosius pastatus nuo supūvimo ar nugriovimo, draugija juos įsigydavo. Šiuo metu draugija turi 43 objektus, tame tarpe 8 senąsias medines bažnyčias. Draugija juos restauruoja, išlaiko ir administruoja. Dauguma objektų yra pritaikyti lankymui. Per pusantro šimto metų draugija sukaupė šioje srityje didelę patirtį, kuria mielai dalinasi su kitais paveldo objektų savininkais ir valdytojais, leisdama įvairius leidinius ir teikdama konsultacijas. Šiandien per 8000 narių turinti ir Norvegijos karalienės Sonjos globojama *Fortidsmineforeningen* kartu su kitomis šalyje veikiančiomis visuomeninėmis organizacijomis yra reikšmingas nacionalinės paminklosaugos politikos veiksnys, užtikrintantis aktyvų visuomenės dalyvavimą saugant, pažįstant, vertinant ir atsakingai naudojant kultūros paveldą. Ilgą laiką draugija buvo svarbiausia institucija, formaliai atsakinga už krašto kultūros paveldo išsaugojimą. 1912 m. draugijos iniciatyva buvo įsteigtas kultūros paveldo direktoratas (*Riksantikvaren*), kuris iki šiol yra pagrindinė valstybės paminklosaugos institucija, pavaldi Aplinkos ministerijai – Norvegijoje kultūros paveldas ir gamta tradiciškai yra laikomi lygiaverčiais bendros aplinkos elementais. Muziejais ir nematerialiu kultūros paveldu rūpinasi Kultūros ir bažnyčios reikalų ministerija. Kitos ministerijos (pvz., Gynybos, Naftos ir energijos, Transporto ir komunikacijų ir kt.) privalo įtraukti kultūros paveldo apsaugą į savo bendrą veiklą.

Pilietinės visuomenės brandumas ir išprusimas lėmė, kad į paveldą Norvegijoje yra žvelgiama kaip į vieną iš svarbiausių šalies ekonominės ir regioninės plėtros išteklių. Paminklosauga Norvegijoje nėra savitikslė, o glaudžiai susijusi su paveldo naudojimu ir pridėtinės vertės kūrimu, visų pirma, turizmo srityje. Gamtos ir kultūros paveldas yra svarbiausi Norvegijos turizmo prekės ženklo elementai. Norvegija yra viena iš nedaugelio Europos kraštų, kur išvystytas ne tik kultūrinis turizmas, bet ir specifinis *paveldo turizmo* produktas, kuris buvo pradėtas kurti daugiau kaip prieš šimtą metų.

Norvegų ūkininkas turistus priima kelių šimtų metų senumo medinėje sodyboje

Pavyzdžiui, lankytojo vadovas (gidas) apie Borgund medinę bažnyčią, vieną iš tokių ankstivųjų turizmo atrakcijų, buvo išleistas anglų ir norvegų kalbomis dar 1898 m. Šiuo metu Norvegijos paveldo turizmui skirtoje svetainėje internete www.olavsrosa.no yra virš 500 paveldo turizmo objektų, o ne mažiau kaip 90 proc. iš jų – medinio paveldo paminklai. Tame tarpe – apie 140 paveldo vietų, kur galima apsistoti nakvynei, po 180 – kur teikiamos maitinimo paslaugos ar siūlomos įvairios aktyvaus poilsio galimybės. Ir visa tai – ne įprasti viešbučiai, restoranai ar pramogų centrai, o charakteringi, paveldo vietovę atspindintys ir kultūros paveldą autentiškai interpretuojantys pasiūlymai išsilavinusiam, kultūringam ir mokiam turistui. Kultūros paveldo objektų, skirtų turistams, paieška, sertifikavimu ir marketingu rūpinasi visuomeninė organizacija *„Norvegijos kultūros paveldas“ (Norsk Kulturarv)*[6], propaguojanti paveldo išsaugojimą per jo naudojimą.

šv. Olavo rožė (Olavsrosa) – kultūros paveldo naudojimo kokybės ženklas

Pastaraisiais metais viešojoje politikoje nacionaliniame ir savivaldos lygmenyse ypatingai akcentuojama paveldo apsauga naudojant (arba kuriant vertę). Valstybė remia kultūros paveldo objektų restauravimą ir pritaikymą, užsako ir finansuoja įvairius tyrimus, kuriais siekiama įvertinti kultūros paveldo ekonominį poveikį regionams. Vienas geriausių Norvegijos valstybinės paminklosaugos politikos pavyzdžių yra Røros miestas centrinėje Norvegijoje. Nuo XVII a. vidurio iki XX a. pradžios jis buvo vieno svarbiausių Norvegijos kalnakasybos regionų centras, tačiau po Antrojo Pasaulinio karo vario gavybos apimčių sumažėjimas sąlygojo staigų ekonominį krašto nuosmukį. Valstybė ir nevyriausybinės organizacijos anksti suprato, kad autentiška aplinka bei senieji mediniai pastatai gali tapti nauju ištekliu miestelio ekonominei raidai. Kelis dešimtmečius buvo vykdomos įvairios paveldo tyrimų, restauravimo

[6] Fondas ”Norsk Kulturarv” įkurtas 1993 m. Oppland regiono tarybos iniciatyva. Vėliau prie organizacijos steigėjų prisijungė dar apie 30 organizacijų iš viešojo sektoriaus, bei pramonės ir verslo. Bendriausias fondo tikslas – saugoti Norvegijos paveldą. Fondo strateginis uždavinys – kultūrines vertybes panaudoti verslo vertybių kūrimui ir tokiu būdu išsaugoti paveldą dabarčiai ir ateičiai. Savo simboliu, kuriuo ženklina ir fondo globojamus paveldo objektus, organizacija pasirinko šv. Olavo rožę, seną magišką ženklą, kuris simbolizuoja apsaugą ir paslapties išlaikymą. Fondas konsultuoja organizacijos narius paveldo apsaugos ir panaudojimo klausimais, vykdo privataus ir viešojo sektoriaus bendradarbiavimo projektus, visos šalies mastu plėtoja turizmą, susijusį su paveldo objktais.

ir amatų mokymo programos. 1980 m. vietovė buvo įtraukta į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą. Restauruotuose mediniuose pastatuose šiandien veikia amatų dirbtuvės, meno galerijos, kavinės, restoranai, svečių namai ir kitokios įstaigos. Kultūros paveldo dėka 5000 gyventojų miestelis tapo viena iš svarbiausių turistinių vietovių centrinėje Norvegijoje.

Røros mediniai pastatai ir jų panaudojimas

Natūralu, kad valstybei svarbu žinoti, kokią ekonominę naudą neša dešimtmečiais vykdoma investavimo į Røros kultūros paveldą strategija. Todėl nuo praėjusių metų valstybės užsakymu konsultacinė įmonė *ECON analysis* kartu su *Norvegijos kultūros paveldo tyrimų institutu (NIKU)* vykdo tyrimą, kurio pagrindinis tikslas – įvertitnti, kokį ekonominį poveikį daro kultūros paveldas Røros bendruomenei. Žemiau pateikiama trumpa tarpinių tyrimo rezultatų apžvalga.

Tyrime naudojamas *„ekonominės bazės modelis“*: ūkio šakos skirstomos į bazines, generuojančias pajamas iš šalies per regione pagamintų prekių ar paslaugų eksportą, ir kitas industrijas, kurios parduoda savo produktus daugiausiai regiono viduje ir tokiu būdu nekuria naujų pajamų, o tik perskirsto jau esančias regione. Vadovaujantis tokiu požiūriu, norint, kad investicijos turėtų galutinį teigiamą poveikį vietinei ekonomikai, jos turėtų stimuliuoti bazines ūkio šakas, kurių produkcija parduodama už vietinės ekonomikos ribų arba sumažina tam tikrų gėrybų importą. Taip augs eksportas ir mažės importas, bus stimuliuojama vietinė ekonomika.

Ekonominis kultūros paveldo poveikis gali būti tiesioginis ir netiesioginis. *Tiesioginis projekto poveikis* yra ekonominė nauda, gaunama tiesiogiai iš pačio projekto, pvz. padidinti pajėgumai ar pagerinta kokybė valstybės finansuojamame muziejuje dažniausiai sąlygoja naujų darbo vietų kūrimą muziejuje. Vadovaujantis ekonominės bazės modeliu vertinamas tik tas efektas, kurį sukuria parama, gaunama iš centrinio valstybės biudžeto ir pajamos gaunamos iš lankytojų atvykstančių iš kitų vietovių, kadangi vietinių viešųjų subsidijų atveju, muziejus gauna daugiau pajamų kitų savivaldybės poreikių sąskaita, o padidėjusi vietinė paklausa reiškia, kad muziejaus pajamos padidėjo vietinių gyventojų kitų išlaidų sąskaita. Pajamos iš vietinių gyventojų vertinamos kaip tiesioginis poveikis tik tais atvejais, kai įrodoma, kad dėl projekto vietiniai gyventojai rečiau tenkina kultūrinius poreikius už regiono ribų.

Netiesioginių poveikių grupę sudaro indėlių-išeigų efektai (*angl.* input output effects), daugiklio efektai (*angl.* multiplier effects), pagreitėjimo efektai (*angl.* accerelation effects), ne pagrindinių išlaidų padidėjimas (*angl.* ancillary spending), išvestiniai efektai (*angl.* derived effects) ir traukos efektai (*angl.* gravitation effects).

- *Indėlių-išeigų efektai* – tai projektui reikalingų prekių ir paslaugų tiekimas iš vietinės bendruomenės. Tokia paklausa padidina gamybą kitose vietinės ekonomikos srityse. Padidėjusi gamyba savo ruožtu paskaitina kitų ūkio šakų indėlių paklausą ir tokiu būdu gauname ilgą, bet mažėjančią padidėjusios paklausos bangą.
- Padidėjusios vietinės pajamos sąlygoja paklausos didėjimą. Dalis tos vietinės paklausos yra nukreipiama į vietines prekes ir paslaugas ir savo ruožtu padidina jas tiekiančių įmonių pajamas. Tai vadinama *daugiklio efektu*.
- *Pagreitėjimo efektai* – tai trumpalaikis, projekto investicijų fazėje pasireiškiantis poveikis, susijęs su tuo, kad vietiniai tiekėjai teikia dalį projektui reikalingų žaliavų. Padidėjęs tiekimas savo ruožtu sąlygoja indėlių-išeigų ir daugiklio efektus.
- *Ne pagrindinės išlaidos* – tai kultūros paveldo vietovių lankytojų išlaidos maistui, mažmeninėms prekėms, apgyvendinimui ir panašiems dalykams regione. Tokios išlaidos didina svetingumo sektoriaus įmonių įplaukas ir sąlygoja įdėjimų, užimtumo ir pajamų augimą, kas savo ruožtu įtakoja daugiklio ir indėlių-išeigų efektus.
- Investicijos turizmo srityje gali turėti ir *išvestinius efektus*. Pavyzdžiui, Røros miestas garsėja mažiausiai trimis dideliais populiariosios kultūros/meno festivaliais, kurie pritraukia lankytojus iš kitų regionų. Galima teigti, kad tam tikra dalimi jų atsiradimą įtakojo miesto, kaip kultūros paveldo vietovės, įvaizdis. Investicijos į kultūrą padidina ir

produkcijos, glaudžiai susijusios su vietove (pvz. vietinių maisto produktų ir amatininkų dirbinių, suvenyrų), eksportą. Røros miesto atveju yra dar vienas ryškus išvestinis efektas – amatininkų, mokančių dirbti restauravimo srityje, eksportas. Paveldo atgaivinimo proceso metu vietiniai amatininkai, kurie buvo apmokyti tradicinės statybos bei kitų technologijų, šiandien padeda vykdyti paveldo restauravimo projektus arba apmoko kitus amatininkus kitose šalies vietovėse ir regionuose.

- *Traukos (gravitacijos) efektai* – tai tokie ilgalaikiai procesai, kurie padidina regiono žinomumą, padaro jį patrauklesnį gyvenimui ir verslo įmonių steigimui, skatina verslumą, inovacijas ir investicijas, ateityje galinčias padidinti užimtumą ir regiono pajamas. Røros atvejis yra geras pavyzdys, kaip kultūros paveldas yra panaudojamas regiono prekės ženklo kūrimui ir marketingui.

Be aukščiau išvardintų ekonominių efektų taip pat pasireiškia *„ne ekonominiai“ efektai*. Jie daro teigiamą poveikį stiprinant gyventojų identitetą, kuris savaime nėra tikslas, tačiau gali prisidėti prie pajamų ir užimtumo didėjimo. Todėl vienas iš iššūkių, susijusių su kultūros panaudojimu ekonomikos poreikiams, yra suderinti stiprų prisirišimą prie kultūros paveldo su verslumo dvasia.

Analizuojant kultūros paveldo ar kitokių investicinių projektų ar strategijų įtaką ekonomikai būtina taip pat bent jau nepamiršti ir galimų papildomų sąnaudų, kurias patiria vietinė ekonomika dėl *išstūmimo efektų*, pasireiškiančių kaip nebesugebėjimas priimti visų turistų, darbo jėgos trūkumas ir brangimas ar turto panaudojimas kultūrai, tuo pačiu sumažinant įmonių pelningumą; taip pat – *„dėvėjimo ir sudėvėjimo“, kurį sąlygoja dideli turistų srautai* bei *padidėjusių investicijų į infrastruktūrą*. *„Dėvėjimo ir sudėvėjimo“* žalą galima įvertinti apskaičiuojant atstatymo, priežiūros, remonto, aptarnavimo, eksploatacijos kaštų padidėjimą. Investuojant į kultūrą ir turizmą dažnai auga ir *infrastruktūros kaštai*. Turistų skaičiaus padidėjimas sąlygoja tai, kad padidėja ir gėrybių, kurias paprastai suteikia valdžia nemokamai, paklausa, pvz. keliai, automobilių aikštelės ir pan.

Nors tyrimas Røros mieste dar tik įpusėjo, tačiau tarpiniai jo rezultatai patvirtina teigiamą kultūros paveldo poveikį ekonomikai. Galimybė suderinti paveldo apsaugą ir jo panaudojimą atsispindi ir Norvegijos paramos naujosioms ES šalims prioritetuose. Siekdama prisidėti prie socialinių ir ekonominių skirtumų mažinimo Europos ekonominėje erdvėje ir sustiprinti šalių

bendradarbiavimą, Norvegija įsteigė finansinį mechanizmą, kurio tikslas – teikti visoms naujosioms ir kelioms senosioms Europos sąjungos šalims finansinę paramą devyniose prioritetinėse srityse. Pagal Norvegijos ir Lietuvos susitarimą, medinės architektūros apsauga, restauravimas ir pritaikymas yra viena iš kultūros paveldo prioriteto tikslinių sričių. Norvegijos finansinis mechanizmas suteikia galimybę ne tik panaudoti paramos lėšas Lietuvos medinio paveldo restauravimui, bet ir perimti ilgametę norvegų kultūros paveldo apsaugos ir panaudojimo patirtį.

Adresas korespondencijai: Miglos 59-9, 08102 Vilnius
Tel./faks.: (5) 2728071, mob. tel.: (615) 13257
El.paštas: martynas@kultur.lt
www.kultur.lt